

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
ELM VƏ TƏHSİL NAZİRLİYİ
MİNGƏÇEVİR DÖVLƏT UNIVERSİTETİ

YENİ DÖVRDƏ TƏHSİL VƏ TƏDQIQAT FƏALİYYƏTİ:
REALLIQLAR VƏ ÇAĞIRIŞLAR
Beynəlxalq elmi konfransın materialları
II CİLD
Mingəçevir, 16-17 dekabr 2022-ci il

YENİ ÇAĞDA EĞİTİM VE ARAŞTIRMA FAALİYETLERİ:
GERÇEKLER VE ZORLUKLAR
Uluslararası Bilimsel Konferansın bildirileri
CİLT II
Mingəçevir, 16-17 Aralık 2022

EDUCATIONAL AND SCIENTIFIC ACTIVITY IN A NEW TIME:
REALITIES AND CHALLENGES
Proceedings of The International Scientific Conference
VOLUME II
Mingachevir, 16-17 December 2022

ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ И НАУЧНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В
НОВУЮ ЭПОХУ: РЕАЛИИ И ВЫЗОВЫ
Материалы Международной научной конференции
ТОМ II
Мингячевир, 16-17 декабря 2022 года

4	T-30 yağ distillatı (95 %, 93 %, 90 %, 80 %) + “A-3” + pambıq yağ turşusu 1:1 mol nisbətində	5	197	72	70
		7	210	105	104
		10	222	130	125
		20	237	135	132
5	T-30 yağ distillatı (95 %, 93 %, 90 %, 80 %) + “A-3” + soya yağ turşusu 1:1 mol nisbətində	5	140	45	41
		7	165	62	61
		10	192	80	77
		20	210	95	91

Aparılan sınaq nəticələrindən belə bir qərara gəlmək olar ki, pambıq yağ turşusu və heksametilendiamin əsasında sintez olunmuş amidoaminlərin müxtəlif yağ turşuları ilə kompozisiyası əsasında hazırlanmış konservasiya mayelərinin, metal lövhələri korroziyadan mühfizə effekti, fərdi amidominlərin ayrı-ayrılıqda inhibitor kimi T-30 yağ distillatına əlavə olunması ilə hazırlanmış konservasiya mayelərinin mühafizə effektindən daha yüksək nəticə göstərmişdir. Belə ki, misal üçün: pambıq yağ turşusu və heksametilendiamin əsasında sintez olunmuş amidominin 10 və 20 % miqdarında inhibitor kimi, T-30 yağ distillatına əlavə olunması ilə hazırlanmış konservasiya mayelərinin, metal lövhələri korroziyadan mühafizə effekti «Г-4» termorütubət kamerasında 210 və 225 gün, dəniz suyunda 117 və 125 gün, 0,001 %-li H₂SO₄ mühitində isə 116 və 120 gün olduğu halda, sintez olunmuş amidoaminin pambıq yağ turşusu ilə kompozisiyası əsasında hazırlanmış konservasiya mayesinin isə mühafizə effekti həmin mühitlərdə ardıcıl olaraq «Г-4» termorütubət kamerasında 222, 237 gün, dəniz suyunda 130 və 135 gün, 0,001%-li H₂SO₄ mühitində isə 125 və 132 gün olmuşdur (cədvəl 1, nümunə № 4).

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. V.M.Abbasov. Korroziya. Bakı, 12.02.2007, 355 s.
2. Y.J.Aghazada. The research of the compositions those are prepared on the basis of the petroleum products as conservative liquids. Journal: Journal of Advances in Chemistry Vol. 12, No. 123 November, 2015. pp.3940-3943, www.cirjac.com
3. Вигдорович В.И., Шель Н.В.// Защита металлов, 2005.Т.41.№ 4.С.427-734.
4. Verfahren zum Schutz von Rohrleitungen, Halbzeugen und Fertigkomponenten. Способ защиты трубопроводов, полуфабрикатов и готовых изделий. StahlundEisen 2012., № 8, с.56.

UOT 004.387

MÜASİR DÖVRDƏ UŞAQ VƏ YENİYETMƏLƏRİN İNFÖRMASİYA TƏHLÜKƏSİZLİYİ PROBLEMLƏRİ

^{1,3}Rəsmiyyə Şərif qızı Mahmudova, ^{2,3}Xəyalə Mais qızı Əbdülhüseynova

¹texnika üzrə fəlsəfə doktoru

rasmahmudova@gmail.com

²ebdulhuseynova@mail.ru

³ETN İnformasiya Texnologiyaları İnstitutu

Giriş

Müasir zamanda informasiya-kommunikasiya texnologiyaları (İKT) istifadəçilərinin ən çox üzləşdiyi problemlərdən biri də informasiya təhlükəsizliyidir (İT). Çünki yeni texnologiyaların

imkanlarından yalnız faydalı məqsədlər üçün deyil, cinayət əməllərini həyata keçirmək üçün istifadə edənlərin sayı da günbəgün artır. İT problemi son dövrlərə qədər yalnız texnoloji aspektdən izah edilirdi. Yəni, informasiya məhsuldur və onu qorumaq lazımdır. Bu baxımdan, İT – informasiyanın təhrif olunmasına, dəyişdirilməsinə, silinməsinə qarşı yönəlmiş tədbirlər kompleksidir [1].

Cəmiyyətdə informasiyalaşdırma proseslərinin sürətlənməsi ilə informasiya mühitinin insanların psixikasına, onların davranışına, milli-mənəvi və dini dəyərlərə münasibətinə təsiri daha çox hiss olunmağa başladı. Ona görə də XXI əsrin əvvəllərindən etibarən insanların informasiya mühitinin zərərli təsirlərindən qorunması yeni qlobal problem kimi dərk edilməyə başladı. Bu problem ictimai rəyin manipulyasiyası, reklam və virtual oyunlarla təsir, neqativ məzmunlu məlumatların təsiri kimi məsələləri əhatə edir [2].

Yeni texnologiyalardan istifadə edənlərin xeyli hissəsinin uşaq və yeniyetmələr olduğunu nəzərə alsaq, onların informasiya təhlükəsizliyi haqqında məlumatlandırılması və onlarda informasiya təhlükəsizliyi mədəniyyətinin (müxtəlif təhlükələr və onlardan qorunma üsulları barədə bilik və bacarıqlar) formalaşdırılması məsələsi olduqca aktualdır.

Elektron məkanın uşaq və yeniyetmələr üçün təhlükələri

Hal-hazırkı cəmiyyətdə uşaq və yeniyetmənin həyatını virtual aləmin təhlükələrindən qorumaq mühüm məsələdir. İnformasiya cəmiyyətinin günbəgün inkişaf etdiyi müasir zamanda uşaq və yeniyetmələr lazımi informasiyanı İnternet vasitəsi ilə daha rahat, asan yolla əldə edir. Bu isə onlarda virtual mühitə vərdiş yaradır [3].

İnternetdə uşaq və yeniyetmələrin fiziki və psixi sağlamlığı üçün təhlükəli olan bir sıra təhdidlər var:

- ziyanverici proqramlar,
- arzuolunmaz kontentlər,
- internet-dələduzluq,
- kredit kartlarından məlumatların oğurlanması,
- azartlı oyunlar, internet xuliqanlıq,
- arzuolunmaz məzmunlu informasiyalar,
- internet asılılıq və s.

Hazırda internetdə vaxt keçirən uşaq və yeniyetmələr özünün istəyi olmadan belə, istənilən materialla qarşılaşa bilər. İnternet vasitəsilə yayılan, zorakılığı, qətləri, özünəqəsd, dini və irqi ayrı-seçkiliyi təbliğ edən filmlərin uşaq və yeniyetmələrin izlənməsi onların şüuruna və psixologiyasına mənfi təsir edir [3].

Araşdırmalar göstərir ki, internetin uşaq və yeniyetmələrə vurduğu ziyanlardan biri də internet-asılılıqdır. İnternetdə uzun müddət vaxt keçirən uşaqlarda tədricən internet-asılılıq yaranır. Onlar dərslərinə yaxşı hazırlaşa bilmir, yeməklərini vaxtında yemir, real ünsiyyətdən daha çox virtual ünsiyyətə üstünlük verirlər. Bu, müəyyən müddətdən sonra ünsiyyət problemlərinə gətirib çıxarır. Onların əsəb sisteminə və psixologiyasına mənfi təsir edir.

Virtual mühitdə istifadəçi daha azaddır və ictimai qınaqdan uzaqdır. Bu da onlarda bəzi xoşa gəlməyən vərdişlərin yaranmasına səbəb olur. Uşaq və yeniyetmələrin psixoloji vəziyyətlərində dəyişiklik əmələ gəlir və real həyatdan uzaqlaşır. İnternetdən asılılığın həm psixoloji, həm də fiziki simptomları vardır. Psixoloji simptomlara - real həyatdan uzaqlaşma, kompüterdən asılılıq, eyforiya, depressiya, əsəbi gərginlik, yalançılıq və s. kimi faktorları aid etmək olar. Fiziki simptomlara isə gözlərdə quruluq, baş ağrıları, yuxu pozğunluğu, karpal kanal sindromunu aid etmək olar [4].

İT-nin mühüm məsələlərindən biri də fərdi məlumatlarının qorunması ilə bağlıdır. Uşaq və yeniyetmələr öz fərdi məlumatlarını düzgün qoruya bilmədikdə bir sıra təhlükələrlə qarşılaşır. Sosial media hesablarında paylaşılan hər bir fərdi məlumat cinayətkarlar tərəfindən istifadə oluna bilər. Virtual oyunlar, müxtəlif ünsiyyət vasitələrindən (çat, vatsapp, forum və s.) istifadə zamanı

tanımadığı insanlara fərdi məlumatların verilməsi uşaqları çox ciddi təhlükələrə məruz qoya bilər. Kibercinayətkarlar hədəf olaraq ən çox uşaq və yeniyetmələri seçirlər. Onları asanlıqla aldaraq, özlərinin "dostlarına" çevirir və planlaşdırdıqları pis niyyətlərini həyata keçirirlər [5].

Uşaq və yeniyetmələrin İnternetdə təhlükəsizliyi problemi bir sıra tədqiqatçılar tərəfindən araşdırılır. Məsələn, A.Kruistumun məqaləsində yeni medianın uşaq və yeniyetmələrin davranışlarının dəyişməsinə təsiri araşdırılmışdır [6].

Məktəblilərin həyat və sağlamlığını təhdid edən müxtəlif risklər üç qrupa bölünmüşdür:

- təhlükəli ünsiyyət;
- kibercinayətkarlıq;
- təhlükəli məzmunlu kontent [7].

Tədqiqatlardan birində isə, yeniyetmələrin onlayn mühitdə məruz qaldığı təhlükələr dörd qrupda qruplaşdırılmışdır [8]:

- şəbəkə resurslarında olan kontentlə bağlı təhlükələr;
- virtual sosial kommunikasiyalarla bağlı təhlükələr;
- kiberməkanda həddindən artıq vaxt keçirməklə bağlı olan təhlükələr;
- fərdi məlumatların qorunmaması ilə bağlı təhlükələr.

Uşaq və yeniyetmələrin informasiya təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məsələləri

Uşaqların istifadə etdiyi mənbələrin sayı artdıqca daha çox təhlükəyə məruz qalma ehtimalı artır. Müasir zamanda uşaq və yeniyetmələri İnternet təhlükələrindən tamamilə qorunması mümkün deyil. Bu problemin aradan qaldırılması üçün vacib tədbirlərdən biri də uşaq və yeniyetmələri kibertəhlükələr barədə məlumatlandırmaq və onlarda informasiya təhlükəsizliyi mədəniyyətini formalaşdırmaqdır [9].

Uşaq və yeniyetmələrin İnternetdə təhlükəsizliyinin təmin edilməsi beynəlxalq təşkilatların da diqqət mərkəzindədir. Avropa Birliyi məkanında bu istiqamətdə bir sıra mühüm işlər görülmüşdür ki, onlardan biri də 1999-cu ildə qəbul edilmiş və 1999-2021-ci illərdə mərhələlərlə həyata keçirilmiş “Təhlükəsiz İnternet” Proqramıdır (Safer Internet Programme) [10]. Proqramın məqsədi qanunazidd kontent və şəbəkədə destruktiv davranışla mübarizə və uşaq və yeniyetmələrin məlumatlılıq səviyyəsinin artırılmasına nail olmaqla onların təhlükəsizliyinin təmin edilməsi idi.

11 may 2022-ci ildə “Uşaqlar üçün daha yaxşı internet (Better Internet for Kids, BİK+)” adlı yeni Avropa Strategiyası qəbul edilmişdir [11]. Yeni strategiya 2012-ci ildə qəbul edilmiş eyni adlı I Avropa Strategiyasına əsaslanır və internetdə uşaqların qorunmasının təmin edilməsini, onların hüquq və imkanlarının artırılmasını nəzərdə tutur.

Azərbaycan Respublikasında da İT-nin təmin edilməsi prioritet vəzifələrdən biridir. Ölkəmizdə informasiya təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin qanunvericilik bazasının formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi istiqamətində bir sıra mühüm normativ-hüquqi sənədlər qəbul edilmişdir. 2 aprel 2014-cü ildə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında informasiya cəmiyyətinin inkişafına dair 2014-2020-ci illər üçün Milli Strategiya”nın əsas istiqamətlərindən biri də informasiya təhlükəsizliyinin təmin edilməsidir [12]. Milli Strategiyada, bu istiqamətdə qarşıya qoyulan vəzifə ölkəmizdə uşaqların elektron mühitdə təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə dair görüləcək işlərə təkan verdi.

2016-cı ildə “Uşaq hüquqları haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu”na dəyişiklik edilmişdir [13]. Həmin dəyişikliyə əsasən, uşaqların sağlamlığına, inkişafına zərər verən informasiyadan qorunması qanunla tənzimlənir. Bundan sonra isə “Uşaqların zərərli informasiyadan qorunması” haqqında yeni qanun hazırlanmış və 2020-ci il yanvarın 1-dən qüvvəyə minmişdir [14]. Bu qanun uşaqların yaşına uyğun informasiya əldə etmək hüququnun həyata keçirilməsini, eyni zamanda uşaqların onlar üçün zərərli informasiyadan qorunması tədbirlərini müəyyən edir.

Uşaqların zərərli informasiyadan qorunması üçün onlarda informasiya təhlükəsizliyi mədəniyyətini formalaşdırılması olduqca vacibdir. Bunu aşağıdakı üsullarla həyata keçirmək olar:

- informasiya təhlükəsizliyi mövzusunun “İnformatika”, “Texnologiya”, “Ətraf aləm”

dərslərlərinə daxil edilməsi;

- məktəblilər üçün “informasiya təhlükəsizliyi qaydaları”nın işlənilib hazırlanması;
- valideyn və müəllimlərin informasiya təhlükəsizliyi problemləri ilə bağlı məlumatlandırılması;
- beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi və tətbiqi;
- məktəblərdə beynəlxalq “təhlükəsiz internet günü”nün qeyd edilməsi, bununla bağlı müxtəlif maarifləndirici tədbirlərin keçirilməsi və s.

Nəticə

Elektron mühitdə olan neqativ və ziyanlı informasiya həm psixoloji, həm də ətraf mühitin dərk edilməsi baxımından uşaq və yeniyetmələrə çox mənfi təsir göstərə bilər. İnternetdə uşaqların təhlükəsizliyi olduqca aktual problemdir və onu yalnız qadağalar, informasiyanın filtdən keçirilməsi yolu ilə deyil, İT haqqında məlumatlandırma, informasiya təhlükəsizliyi mədəniyyətini inkişaf etdirməklə həll etmək olar.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Малюк А.А., Полянская О.Ю. Зарубежный опыт формирования в обществе культуры информационной безопасности. *Безопасность Информационных Технологий*, 2016, № 4, С. 25-37
2. R.Mahmudova. Fərdin və cəmiyyətin informasiya təhlükəsizliyi mədəniyyətinin bəzi aspektləri haqqında. *İnformasiya cəmiyyəti problemləri*, 2021, №1, 56–66 s.
3. Lazarinis F., Kyriaki A., Panagiotakopoulos Ch., Verykios V.S. Sensitizing young children on internet addiction and online safety risks through storytelling in a mobile application. *Education and Information Technologies*, 2020, pp. 163-174
4. Alavi S.S., Maracy M. R., Jannatifard F., Eslami M. The effect of psychiatric symptoms on the internet addiction disorder in Isfahan's University students. *Journal of Research in Medical Sciences*, 2011, pp. 793-800
5. Анатольевич В.С., Евгеньевна В.Ю. Влияние кибербуллинга на психологическое благополучие подростков. *Материалы V Всероссийской научно-практической конференции с международным участием памяти М.Ю. Кондратьева*. Москва, 2020, с. 122-125
6. Kruistum A. et al. 2014. Youth Media Lifestyles. – *Human Communication Research*. Vol. 40. Is. 4. P. 508-530.
7. Lee S. 2015. Analyzing Negative SNS Behaviors of Elementary and Middle School Students in Korea. – *Computers in Human Behavior*. Vol. 43. Pp. 15-27
8. Айсина Р.М. 2019. Психологическая безопасность взрослых интернет-пользователей: анализ современных исследований. – *Вестник Омского университета*. Сер. Психология. № 1. С. 28-38
9. Y. Yuliana. The Importance of Cybersecurity Awareness for Children. *Lampung Journal of International Law*, 2022, pp. 41-48
10. <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/safer-internet-centres>
11. <https://www.betterinternetforkids.eu/policy/newbikstrategy>
12. <https://e-qanun.az/framework/27456>
13. <https://president.az/az/articles/view/10297>
14. <https://e-qanun.az/framework/40764>